

A bántó szavakról

TÖRÖK BERNÁT*

1. Bevezetés

„*Honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere*” („Tisztességesen élni, senkit nem bántani, mindenkinek megadni azt, ami neki jár”) – közismerten így foglalta össze Ulpianus a jog legmeghatározóbb alapelveit. Azonban ahogyan már megfogalmazásának pillanatában, úgy az azóta eltelt csaknem két évezredben is komoly kihívást jelentett és jelent a jogász hivatás művelőinek, hogy ezen elvek szerint éljenek. Milyen a tisztességes élet? Kinek mi jár? Mi az, ami a másik embernek bántó? Sokszor jóval könnyebb személyes erkölcsi ítéletet hozni ezekben a kérdésekben, mint megfogalmazni a társadalom egészével szemben érvényesíthető jogi követelményeket.

Amióta a nyugati civilizáció elkötelezte magát a szólásszabadság ügye mellett, a szavakkal okozható ártalmak kezelése a fejtörést okozó kérdések közé tartozik. Ma különösen világos, hogy mi a tétje az erről való gondolkodásnak. A nyugati világ egyes, a véleményszabadságot egyébként értéknek tartó szféráiban valójában már hosszú a listája azoknak a gondolatoknak, amelyeket mások érzékenységének tisztelete és a közösség nyitottságának, békéjének megőrzése érdekében nem lehet következmények nélkül kifejeteni. Ennek az írásnak nem tárgya e társadalmi jelenség leírása vagy értékelése, ehelyett azt tűzi ki célul, hogy felvázolja a szólások és a velük okozható sérelmek jogi értékelése körében meghatározó szempontokat, majd feltárja, hogy az elmúlt 30 év magyar alkotmánybírói gyakorlata miként kezelte a bántó szavak kérdését. Bármit is gondoljunk ugyanis a körülöttünk tapasztalható folyamatokról, válaszainkat e szempontokat tekintetbe véve kell megfogalmaznunk.

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem (NKE) Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, az NKE Információs Társadalom Kutatóintézetének munkatársa. E-mail: torok.bernat@uni-nke.hu. A cikk a szerző *Szabadság szólni, demokráciában* c. könyve (Budapest, HVG–ORAC, 2018) negyedik fejezetének aktualizált változata.

2. Árthatnak-e egyáltalán a szavak?

A szólásszabadság elméletében és gyakorlatában egyaránt fontos kérdés, hogy kommunikatív aktusaink sajátosnak tekinthetők-e a bennük rejlő ártó képesség szempontjából, és ha igen, miért és mennyiben. A többi emberi cselekvéstől megkülönböztető jegye-e a szólásoknak az, hogy különleges viszonyban állnak a másoknak okozható bántalmakkal? A szólásszabadság egyedisége és sajátos védelme ugyanis akár azzal is igazolható lenne, hogy e jog gyakorlásának korlátozására lényegesen kevesebb sérelemaalapú érvet tudunk felhozni. Jelen vizsgálódásunk végeredményben azt a kérdést veti föl, hogy mit tekintünk olyan sérelemnek, amelyre indokoltnak tűnik jogi eszközökkel reagálni.

Azok, akik a szólásszabadság kitüntetett helyét a közlésekkel okozható ártalmak specializációja felől ragadnák meg, legalább két, egymástól eltérő álláspontra helyezkedhetnek: egyrészt mondhatják, hogy szavaink eleve nem képesek a fizikai sérelmekhez mérhető kárt tenni, másrészt érvelhetnek kifejezéseink sajátos hatásmechanizmusával. Mint radikálisabb állásponttal, logikusnak tűnik az előbbivel kezdeni, még ha annak gyakorlati hatása csekélynek tekinthető is.

Az a nézet, hogy a megragadható, materiális következményekkel járó tetteles cselekedeteinkhez képest megszólalásaink nem tudnak hasonlóan káros következményeket kiváltani, korántsem tekinthető szélsőségesen elvont elméleti konstrukciónak. Feltételezett igazságát angolszász népi bölcsesség is őrzi: „Összetörhetsz kővel, bottal, de nem árthatasz nekem szóval.”¹ A gondolat különféle formában a szólásszabadságról folytatott diskurzusban is megjelenik. Egyrészt konkrét esetek, vitatott kifejezések kapcsán mindig hallani elsősre meghökkentő, sokaknak fájó kijelentések valójában ártalmatlan voltáról, másrészt az irodalomban is található érvelések, amelyek az ártalmatlanság (vagy legalábbis: kisebb ártalom) szempontját hangsúlyozzák. Van, aki a szólásszabadság kiemelkedő alkotmányos jelentősége mellett fő érvekként tartja, hogy annak gyakorlása egyéb cselekvésekhez képest kisebb eséllyel kerül összeütközésbe más szabadságokkal.² Az ezzel rokon érvelés szerint pedig a véleménynyilvánítások és a fizikai tettek közti egyik döntő különbség, hogy az előbbieket kevésbé alkalmasak közvetlen vagy azonnali sérelem okozására.³

Ezzel szemben mind a gyakorlat, mind a teoretikusok elsöprő többsége abból indul ki, hogy szavainkkal, ha akarunk, nemcsak bántani tudunk, hanem akár komoly sérelmet is tudunk okozni. A véleménysszabadság doktrínáját nem építhetjük a „kisebb ártalom elvére”. Jóllehet szavaink hatását sokszor nehéz *meg*becsülni és nagyon könnyű *túl*becsülni, általánosnak mondható emberi tapasztalat, hogy képesek bántani és kárt okozni. Megesik, hogy éppen ezért mondjuk ki őket. Bár a szakirodalom jellemzően eleve adottnak veszi, hogy a szólásszabadság doktrínája nem épül(het) a szavak ártalmatlanságának vélelmére, akadnak szerzők, akik részletesebb elemzést szentelnek a kérdésnek.

¹ Egyik megfogalmazása szerint: „Sticks and stones may break my bones, but words can never hurt me.” Érdekes hangulati különbségek azonosíthatók a mondóka különféle megjelenési formái között, amelyek fellelhetők a Wikipedia „Sticks and stones” szócikkében.

² Michael D. BAYLES: *Mid-Level Principles and Justification*. In: J. Roland PENNOCK – John W. CHAPMAN (szerk.): *Justification*. New York, New York University Press, 1986. 54.

³ Martin H. REDISH: *Freedom of Expression. A Critical Analysis*. Charlottesville, The Michie Company, 1984. 19.

Több fontos szempontra irányítja rá a figyelmünket a kisebb ártalom elvének könyörtelen kritikus, Frederick Schauer. A szólásokkal okozható sérelmek tipológiájának kifejtését későbbre hagyva, Schauer mindegyik csoportban igazolhatatlannak látja szavaink ártalmatlanabb természetét. Szerinte, amikor cselekedetünk valaki másnak a károkozását segíti elő, akkor a kisebb ártalom elve drámaian elbukik, mivel szavaink e tekintetben általában veszélyesebbek, mint fizikai aktusaink. Szóbeli rábírással meghatározóbb, érdemibb hatással tudunk lenni egy jövőbeli sérelem bekövetkeztére, mint például valamilyen tárgyi eszköz pusztáztatásával.⁴ Schauer szerint a tapasztalat abban az esetkörben is cáfolja a kisebb ártalom gondolatát, amikor szavaink közvetlenül bántanak. A népi bölcsesség nem állja meg a helyét: nem lehet elvi jelleggel kijelenteni, hogy a kő vagy a bot által okozott sérelem mindig vagy tipikusan súlyosabb, mint az, amit szóval vagy vizuális eszközökkel idézünk elő. Szerinte a tétel igazsága sem a sérelem időtartama, sem pedig annak intenzitása felől közelítve nem támasztható alá általános érvényűen. Még ha meg is fogadjuk Harlan bíró javaslatát, és hátat fordítunk a minket bántó közléseknek,⁵ a már megszerzett „seb” sokszor lényegesen hosszabban él tovább bennünkben, mint egy kevésbé súlyos fizikai atrocitás – mondjuk, egy pofon – okozta fájdalom. És bár nehéz elképzelni a legszörnyűbb fizikai kínokhoz mérhető mentális szenvedést, a fizikai fájdalmak zöme messze nem éri el ezt a szintet, ezért általános érvényű tétel a sérelem intenzitása alapján sem fogadható el.⁶

Kevésbé analitikusan, viszont nagyon találóan utasítja el a szavak ártalmatlanságának gondolatát Edwin Baker. Meglátása szerint az idézett mondóka-hoz képest a valóság az, hogy a szólásszabadság nevében megvédett közlések szinte mindegyikével szemben felhozhatók fájdalmak, sérelmek vagy érdeksérelmek. Baker két példát hoz arra, hogy a szavakkal okozott bántalmakat soha nem szabad alábecsülni. Egyrészt a csoporthoz tartozás miatti elnyomás jelentős részben rasszista kifejezésekben testesül meg vagy nyer megerősítést, másrészt köztudott, hogy a gyermekek önképére, teljesítőképességére és ezáltal akár egész életére mekkora hatással vannak tanáraik és nevelőik szavai, emiatt van, hogy a nem megfelelő módon kommunikáló pedagógust jobb helyeken teljesen jogszerűen bocsátják el. Ebben az értelemben a beszéd akár a büntetendő fizikai tettlegesség egyes megnyilvánulásainál is jóval ártalmasabb lehet.⁷

Baker annak ellenére, hogy elismeri szavaink ártó erejét, annak a nézetnek az egyik legmarkánsabb képviselője, hogy a szólásszabadság hatálya alá tartozó közléseket sosem szabadna pusztán az általuk okozott sérelem miatt szabályozni. Szerinte a szavak sérelmekhez fűződő speciális viszonya nem abban áll, hogy ne lennének képesek ilyet okozni, hanem abban a folyamatban, *ahogyan* okozzák őket. A kommunikáció a sérelmet kiváltó hatásmechanizmusban különbözik

⁴ Frederick SCHAUER: The Phenomenology of Speech and Harm. 103(4) *Ethics* (1993) 643. Magyarul: Frederick Schauer (Koltay András szerk.): A beszéd és ártalom fenomenológiája. In: Frederick Schauer: *A demokrácia és a szólásszabadság határjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 75–95. (Pap Erika ford.)

⁵ *Cohen v. California* 403 US 15 (1971).

⁶ SCHAUER (4. lj.) 647–649.

⁷ C. Edwin BAKER: Harm, Liberty and Free Speech. 70 *Southern California Law Review* (1996–1997) 979., 987–988. Baker a példát továbbvíve arra is rámutat, hogy a beszédet általában nem büntetik önmagában a sérelmes jellege miatt: míg a diákok megverő tanár ma már azonnali fegyelmi következményekre számíthat, addig a lelki sérelmet okozó nevelőnek általában nem kell rögtön retorziótól tartania.

radikálisan egyéb kártékony tettüinktől. Baker e tekintetben azt hangsúlyozza, hogy megszólalásaink sosem önmagukban és közvetlenül értalmasak, hanem mindig a befogadó mentális közvetítésével (*mental mediation*). A beszéd önmagában mindig csupán a közlő személyes véleményét közvetíti, abból sérelem annyiban származhat, amennyiben a hallgatóság egy bizonyos módon, nem pedig másképp reagál rá – például a kritikus helyett az áldozat szerepébe helyezve magát.⁸ Judith Thomson filozófiáját⁹ a szólásszabadságra konkretizálva Baker arra a következtetésre jut, hogy noha szavaink kétségkívül képesek ártani, helyesebb száműzni a doktrínából ezt a szempontot az ártalom bekövetkeztének különleges folyamatára tekintettel.

A szólásszabadság-irodalomban megint csak Schauer volt az, aki az értalmatlanság tanának e „kistestvérét” analitikus módon igyekezte cáfolni. Álláspontja szerint a fizikai és a mentális fájdalmak közötti különbség ebben az értelemben sem tekinthető oly mértékben minőségi-nek, hogy az radikálisan eltérő jogi rezsimet indokolna. A fizikai fájdalmak esetében szintén saját idegsejtjeink közvetítik a fájdalmat, és a közvetítő közeg kiiktatása mindkét körben igen csak bonyolultnak tűnik. Mentális sérelmeink jellemzően a saját meggyőződéseink és a világról meglévő tudásunk eredményeképpen alakulnak ki bennünk, és egyik félretétele sem tűnik reálisabb elvárásnak, mint idegsejtjeink kordában tartása.¹⁰ Meggyőződéseink kikapcsolása vagy lecserélése a legjobb esetben is hosszú folyamat, és Schauer nem lát megfelelő indokot arra, hogy a „fájdalmak terhének elosztásakor” valakit felelőssé tegyenek az adott meggyőződés vallásáért, vagy legalábbis nem látja indokoltabbnak, mint annak elvárását, hogy valaki minden elképzelhető óvintézkedést tegyen meg a fizikai fájdalmak elkerülése érdekében.¹¹

Baker álláspontjával szemben még egy ponton erős ellenérvek hozhatók föl. Kétségtelenül letisztult elméleti konstrukció, hogy szavaink minden esetben csak személyes értékeinket, meggyőződésünket, véleményünket közvetítik, és sérelem okozására kizárólag további szereplők reakciója révén válnak alkalmassá. A konstrukció tisztasága elvi igazságában rejlik. Ebből azonban az emberi viszonyainkat és társadalmi együttélésünket szabályozó jog számára nem adódik Baker következtetése, hogy a szólásaink nyomán kialakuló károkat nem lehet a beszélő terhére róni. E következtetés elfogadása ugyanis azt a további feltételt is magában foglalná, hogy a sza-

⁸ Uo., 989–992.

⁹ Thomson különbséget tesz azok között a fájdalmak között, amelyeket saját meggyőződéseink közvetítésével érzékelünk, és azok között, amelyeket ilyen közbenső tényező nélkül érzünk. Az utóbbi kategóriába sorolja pl. a fizikai fájdalom vagy azt az érzést, amely rothadt halat szagolva vagy a táblán csikorgó krétát hallva hasít belénk, az előbbi csoport pedig többek között az olyan érzéseket jelöli, mint a félelem, a csalódás, a megszegyenülés vagy a szomorúság. Thomson fájdalom-tézise szerint csak arra vonatkozóan fogalmazhatunk meg igényt, hogy mások ne okozzanak nekünk olyan fájdalmat, amelyet *nem* a saját meggyőződéseink közvetítenek. Az erre a következtetésre vezető egyik megfontolás, hogy a meggyőződéseink által közvetített fájdalmak esetében óriási tere nyílik az irracionálisnak: jelentős részben maga a meggyőződés teljesen irracionális (pl. ha azt hisszük, hogy a rák tüszentéssel terjed), további esetekben pedig bár maga a meggyőződés észszerű, a fájdalom intenzitása már az adott jelenséghez való viszonyulásunk irracionálisának tudható be (pl. a szőnyegünk megrögzött szeretete miatt mélységes szomorúság törhet ránk egy egyszerű szakadás híre hallatán is). Judith Jarvis THOMSON: *The Realm of Rights*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1990. 250–259.

¹⁰ Thomsonra reagálva, pl. oly módon, hogy füldugót helyezünk be, valahányszor krétával írnak táblára a közlőkben.

¹¹ SCHAUER (4. lj.) 649–652.

bályozást helyes lenne laboratóriumi körülményekhez szabni, ahol a beszélő minden esetben jogosan tekinthetné a hallgatóságát sztoikus bölcsek gyülekezetének, nem számolva a közösségi élet ennél lényegesen színesebb valóságával.¹²

A szólások ártó képességéről folytatott vita legfontosabb érveinek helyességéről nagyon nehéz intuíciónktól és előzetes feltevéseinktől teljes mértékben független döntést hozni. A szélsőségek elkerülése azonban indokoltnak tűnik. Egyfelől a szólással okozott ártalmakat tagadó vagy azokat a jogi mérlegelésből egyéb okból teljesen száműző nézet – általánosító formájában – nem tűnik követendőnek. Ha az embert a maga teljességében, testi-lelki-szellemi egységében szemléljük, akkor be kell látnunk, hogy a beszéddel okozott immateriális ártalmak valóságosak és akár fájdalmasak is lehetnek. A szólással okozható lelki sérelem, bántalom léte nem tagadható. Másfelől azonban ugyanilyen hiba lenne tagadni vagy figyelmen kívül hagyni, hogy ez a sérelem más természetű, másképp formálódó, mint a fizikai fájdalmaink. Ha a mentális fájdalmak léte nem is spekulatív, konkrét jelenlétük és mértékük általában az.

A szólással okozott ártalmak létéről és természetéről folytatott elméleti vita nagy hozzájárulása a szólásszabadság diskurzushoz, hogy rengeteget tisztít a gondolkodásunkon, ha számba vesszük és elemezzük, miként viszonyul joggyakorlatunk a beszéddel okozott sérelmekhez. Vizsgálódásunk alapvető üzenete lehet, hogy a véleménynyilvánítás értékességének magyarázatát mindenekelőtt nem az ártalmatlanságára, hanem más, szilárdabb igazságra kell alapoznunk.

3. A szólással okozható sérelmek tipológiája

A szólásszabadság-dogmatika megértésében nem csupán annak az alapvető kérdésnek van jelentősége az ártalmak körében, hogy elismerjük-e a szavak ártó képességét, és jogi válaszaink mérlegelésében biztosítunk-e valamilyen szerepet a bekövetkező sérelmeknek. Ha ugyanis ezekre a kérdésekre igenlő választ adunk, akkor a tisztánlátáshoz arra is szükség van, hogy számba vegyünk a beszéddel okozható sérelmeket, és azonosítsuk a lényegi különbségeiket. Aki szerepet szán az ártalmaknak a szólásszabadság doktrínájában, annak meg kell tudnia mondani, hogy miben látja egy adott szólás kártékonyságát.

Egyetérthetünk Schauerrel abban, hogy ameddig nem ragadtuk meg valamelyest a különböző sérelmek természetét, szavakhoz kötődő lényegét, addig nem is tudunk értelmesen dönteni a szólásszabadság gyakorlatában betöltött helyükről.¹³ Első lépésként mindenekelőtt tudatosítanunk kell, hogy ezek az ártalmak lényegi pontokon különböznek egymástól. Schauer az amerikai Legfelső Bíróság példái alapján a sérelmek triászát (*trilogy of harms*) állítja föl, nem vindikálva kimerítő erőt osztályozásának.¹⁴

¹² A sztoikus hallgatóság terminusra l. Henrik ESSUNGER: Stoic listeners? Speech Harms and the First Amendment. 6 *Journal of Law and Social Change* (2002) 55.

¹³ Frederick SCHAUER: Harm(s) and the First Amendment. *The Supreme Court Review* (2011) 81., 107. Magyarul: Frederick Schauer (Koltay András szerk.): Ártalmak és az Első Alkotmánykiegészítés. In: Frederick Schauer: *A demokrácia és a szólásszabadság határai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 327–356. (Bánhegyi Zsolt – Düll Kata ford.)

¹⁴ Uo., 97–104.

Az első csoportot a motiváló szólások ártalmi (*harms of advocacy*) alkotják. Ezek közös jellemzője, hogy akkor következnek be, amikor a beszélő szavainak hatására hallgatósága sérelmes cselekményeket hajt végre. Schauer az osztályozás erejéig nem tesz különbséget aszerint, hogy a sérelmek a beszélő szándékával összhangban vagy attól függetlenül keletkeznek, illetve hogy a véleménynyilvánítás és a sérelmek bekövetkezése mennyire áll szoros kauzális kapcsolatban egymással. Ezekben az esetekben a kommunikatív aktus olyan cselekmények elkövetésének esélyét növeli, amelyek az általános vélekedés szerint sérelmesek, azaz a beszéd hallgatója harmadik személynek egyértelműen kárt okoz.¹⁵ Schauer a közelmúlt legfelső bírósági gyakorlatából a videójátékok korlátozásával kapcsolatos jogesetet hozza példaként,¹⁶ amely arra is kiváló alkalmat nyújt számára, hogy rámutasson: a szóban forgó sérelem eltérő azonosítása eltérő következtetésekhez vezethet.¹⁷

Schauer *második* csoportjába a szóbeli támadásokkal okozott sérelmek (*harms of verbal assault*) tartoznak. Itt a szavak sértettje nem valamely harmadik fél, akinek a beszéd hallgatója kárt okoz, hanem a beszéd hallgatója. A sértett fél nem a beszéden túli további tett elszívódója: maga a beszéd az, ami számára szenvedést okoz. Schauer szerint nem arról van szó, hogy – a híres *Chaplinsky*-ügy¹⁸ indokolásának fordulatával élve – bizonyos szavak közlésüknél fogva, önmaguktól (*by their very utterance*) bármely helyzetben ártalmasak volnának, hanem arról, hogy *bizonyos* körülmények között maguk a kifejezések is (nem pedig csak a hatásukra végrehajtott egyéb tettek) képesek sérelmet okozni.

Végül a sérelmek külön típusát alkotják Schauer szerint a résztvevői ártalmak (*participant harms*). Ezekben az esetekben a sérelem azokat éri, akik a kommunikatív aktusban (tipikusan audiovizuális tartalmak készítésében) részt vesznek, és sérelmük teljes mértékben független attól, hogy akár egyetlenegy befogadóhoz is ténylegesen eljutott-e a szóban forgó tartalom. Bár a szólásszabadság történetében ez az esetkör nem bír az előző két csoporthoz mérhető jelentőséggel, nagyon fontos kérdéseket és sajátos sérelmeket fed le. Az amerikai gyakorlat példája a gyerekeket szerepeltető pornográf tartalom, amelynek tiltását a résztvevőket érő ártalmak miatt egyértelműen alkotmányosnak minősítették,¹⁹ de a pornográfiával szembeni érveléseknek ennél szélesebb körben is erős eleme, hogy az súlyosan sérelmes a benne résztvevők számára. A közelmúltban az állatok kínzásával készült videók vetettek föl hasonló jellegű kérdéseket.²⁰

¹⁵ Schauernek ezt a csoportját a sérelmek „háromszemélyes konstellációjaként” is azonosíthatjuk.

¹⁶ *Brown v. Entertainment Merchants Association*, 564 US 786 (2011).

¹⁷ Ha ugyanis az erőszakos videójátékok káros hatását pusztán a képernyő előtt ülő gyermek személyiségét érő ártalomban látjuk, akkor sokkal erősebb a szülő felelősségét és az erőszakos tartalomról való elkapcsolás lehetőségét hangsúlyozó érv, mint ha a személyiségtorzuláson túl az így kezelhetlenné váló gyermek másokat sújtó erőszaktevéseit tartjuk szem előtt. Látni kell azonban, hogy – amint az a Legfelső Bíróság érvelésében is hangsúlyt kapott – ez esetben mindig nagy jelentőségűvé válik a szó és következménye közti kauzális kapcsolat.

¹⁸ *Chaplinsky v. New Hampshire*, 315 US 568 (1942).

¹⁹ *New York v. Ferber*, 458 US 747 (1982).

²⁰ *United States v. Stevens*, 559 US 460 (2010).

Robert Post a szavakkal járó ártalmakat a blaszfémia kérdéskörébe ágyazva²¹ igyekezett megragadni.²² A sérelmek egyik jellemző csoportját szerinte azok a következmények alkotják, amelyeket a beszéd esetlegesen, bizonyos körülmények között képes kiváltani (*contingent harms*). Ebben az esetben szavaink olyan, jellemzően erőszakos fejleményekkel járnak, amelyek mindenképpen szabályozást igényelnek. Míg az 1920-as évek amerikai doktrínája ennek alapján szabad utat adott minden olyan közlés korlátozására, amely „hajlamos” volt ilyen sérelem előidézésére (*bad tendency* teszt),²³ addig a híres „nyilvánvaló és közvetlen veszély” (*clear and present danger*) teszt radikálisan leszűkítette a jog számára releváns okozati összefüggést a beszéd és annak káros következménye között.²⁴ Ebben a körben tehát a mérlegelés középpontjában az áll, hogy a szavak és a felmerülő veszélyes fejlemények kellően szoros kauzális kapcsolatban vannak-e egymással. Ha ez a kapcsolat nem ragadható meg egyértelműen, akkor az amerikai doktrína nem engedi, hogy a jog az ártalmak terhét a beszélőre hárítsa.²⁵

Mindehhez képest teljesen más jellegű kérdéseket vetnek föl Post szerint azok a sérelmek, amelyek nem a beszéd okozta valamely veszélyes fejleményben rejlenek, hanem magában a beszédben (*intrinsic harm*). A már említett *Chaplinsky*-ügy nevezetes kifejezése szerint ebben az esetben a szavak pusztán közlésüknél fogva, önmagukban vezetnek sérelemhez. Az így felfogott ártalmak nem illeszthetők be abba a fogalmi keretbe, amely a beszéd és a következményei közti kauzális kapcsolatra koncentrálnak, hanem önálló elemzést igényelnek. Ez a vizsgálat annál inkább sürgető Post szerint, mert a szólásszabadság hagyományosan nagy érdeklődést keltő problémái közül számos (a becsmérlés, a pornográfia, az obszcenitás, a sértő beszéd) e sérelmekhez kapcsolódik. A dolog pikantériája ugyanakkor, hogy a „szavakban benne rejlő sérelem” kategóriáját rendkívül nehéz úgy felfogni, hogy az összeegyeztethető legyen a szólásszabadság alapvető tételével, amely szerint nem lehet szavakat tiltani pusztán azon az alapon, hogy nem szeretnénk hallani őket.²⁶

Post kulcsfontosságú szempontokkal gazdagítja az ártalmak e típusának felfogását. Véleménye szerint az ilyen sérelmek azt a kérdést vetik fel, hogy a jog a társasági érintkezés milyen szabályait (*social norms*) kényszerítse ki. Azt az érzésünket vagy meggyőződésünket ugyanis, hogy egy megszólalás elfogadhatatlan vagy tűrhetetlen, kizárólag a megfelelő, illő kommunikációra vonatkozó társas szabályaink befolyásolják. Ennek alapján Post egyrészt megkülönbözteti egymástól a „benne rejlő sérelmek” két dimenzióját: az első az egyéni felháborodás, megbotránkozás és megrázkódtatás érzése, amely szintén ezekben a normákban gyökerezik, mivel minden

²¹ Robert C. POST: *Blasphemy, the First Amendment and the Concept of Intrinsic Harm*. 8 *Tel Aviv University Studies in Law* (1988) 293.

²² Post ugyanakkor hasonlóan fontosnak tartja a szóba jövő sérelmek elkülönítését és elemzését a rasszista beszéd jogi kezelésekor is. Robert C. POST: *Racist Speech, Democracy, and the First Amendment*. 32 *William and Mary Law Review* (1990–1991) 267. Magyarul: Robert C. Post: *A rasszista szólás, a demokrácia és az Első Alkotmánykiegészítés*. In: Robert C. Post (Koltay András – Török Bernát szerk.): *A szólásszabadság amerikai hagyományának magyarizációja*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 545–608. (Düll Kata ford.)

²³ *Debs v. United States*, 249 US 211 (1919).

²⁴ *Brandenburg v. Ohio*, 395 US 444 (1969).

²⁵ POST (21. lj.) 293–294.

²⁶ Uo., 294–295.

személyiség jelentős részben az őt érintő társas érintkezésben formálódik és értelmeződik, a másik sérelem közösségi, mivel a társasági szabályok megsértése természetesen közösségi normaszegést is jelent.²⁷

Emellett a blaszfémia példáján keresztül Post a társasági normák érvényesítésének három eltérő módját is szemlélteti. Álláspontja szerint a többségi közösség normáit mindenkire ráerőltető első út (asszimiláció) – legalábbis szélsőséges formájában – járhatatlan a szólásszabadság számára, mivel végső soron az igazságot kutató identitáskeresőket teljes mértékben megfosztja a fennálló társasági normák megkérdőjelezésének lehetőségétől. A másik kettő összeegyeztethető a véleményszabadság eszméjével. Mind a sokféle közösség normáit egyidejűleg érvényesíteni engedő és adott esetben megvédő pluralizmus, mind az egyénnel szemben – ebben az értelemben – közösségi normákat egyáltalán nem érvényesítő individualizmus teret enged annak, hogy a társadalom tagjai kellő szabadsággal keressék a számukra érvényes igazságot. Post az Egyesült Királyság (pluralista) és az Egyesült Államok individualista (*individualism*) módszerét azzal magyarázza, hogy míg a brit társadalomban a csoportidentitások stabilabbak, és inkább állapothoz, semmint választáshoz kötődnek, addig az amerikaiban a közösségek képlékenyebbek, és erősebben függenek az egyéni elhatározásoktól.²⁸ Ennek hatása figyelhető meg abban a gyakorlatban, amely nem enged teret a szólásszabadság doktrínájában a vallási csoportok érzékenységének,²⁹ ugyanakkor nem zárja ki az érintkezési normák érvényesítését a konkrét személyközi viszonyok tekintetében.³⁰

A szólások okozta ártalmak körében mindenképpen érdemes még szemügyre vennünk Ronald Dworkinnak a pornográfia szabályozásával összefüggésben kifejtett érveit.³¹ Dworkin a témát átfogóan feldolgozó bizottsági jelentés³² elemzésekor többek között annak azt az alapelvét járja körül, hogy egészen addig nincs helye jogi szabályozásnak, ameddig a szóban forgó magatartás sérelmet nem okoz valakinek. Csakhogy éppen azon múlik minden, hogy mit tekintünk sérelemnek. A jelentés végső javaslatait egyébként alapvetően nem vitató Dworkin ítélete szerint a jelentés sérelemre fókuszáló szemlélete alkalmatlan arra, hogy a benne foglalt ajánlások meggyőző igazolását nyújtsa.

Dworkin érvelésének egyes pontjai az ártalmak tipológiája szempontjából is rendkívül tanulságosak. Egyrészt leszögezi, hogy ha sérelem alatt csak a másoknak okozott testi bántalmat, a mások tulajdonában okozott kárt, illetve mások pénzügyi érdekeinek sérelmét – azaz kizárólag materiális károkat – értenénk, akkor oly mértékben leszűkítő fogalmat kapnánk, amely alkalmatlan az angolszász jog jelentős részének magyarázatára. Másrészt megállapítja, hogy hasonlóan képtelen eredményre vezet, ha a sérelem kategóriájába a másoknak okozott bármely lelki megrázkódtatást (*mental distress, disgust-harm*) is beleértjük, mivel az így végtelenül tágra nyitott fogalom haszталanná válik a tudományos elemzés számára. A felháborodás egyébként sem jelöl ki számunkra határvonalakat, így például nem meggyőző a jelentés arra vonatkozó ja-

²⁷ Uo., 321.

²⁸ Uo., 295–300., 323.

²⁹ *Cantwell v. Connecticut*, 310 US 296 (1940).

³⁰ *Chaplinsky* (18. lj.).

³¹ Ronald DWORKIN: Is There a Right to Pornography? 1 *Oxford Journal of Legal Studies* (1981) 177.

³² Report of the Committee on Obscenity and Film Censorship, vagy más néven: Williams-jelentés.

vaslata, hogy ne vegyük számításba azokat a megbotránkozásokat, amelyek a mások erkölcsatlenségének pusztá tudatán alapulnak, viszont számoljunk azokkal, amelyek az ilyen tartalmakkal való szembesülés eredményei. Dworkin szerint ez az ajánlás csupán annak helyes belátását tükrözi, hogy valahol meg kell állni az érzékenységek figyelembevételekor, de a határok meghatározásában ezek az érvek nem nyújtanak segítséget.³³

Dworkin végül – az egyéni és közösségi sérelmek Postnál látott megkülönböztetésével némiképp rokon módon – az ártalmak harmadik lehetséges típusát azonosítja a pornográfia kapcsán, amikor a jelentés – például az élő szexshow-k tiltásával összefüggésben – abból indul ki, hogy a sérelem nem (csupán) az egyéni érzéseket zavarja, hanem a társadalmi és a kulturális környezetet (is) rombolja. Az ilyen ártalomnál azonban szükségszerűen merül föl a kérdés, hogy a szabályozás tud-e hivatkozni meggyőző érvekre, mindenekelőtt belátható konkrét hatásra vagy okozati kapcsolatra.³⁴ Nem tekinthető meggyőzőnek például, ha eme érvelés alapján azokat az élő show-kat engedjük tiltani, amelyeknek az általános környezetre gyakorolt hatása egészen biztosan rendkívül csekély.³⁵

Nagyon tanulságos látni, hogy összességében Dworkin nem amellett érvel, hogy a pornográfát szabályozni kívánó jogalkotó tegye félre az ilyen tartalmak ártalmasságáról vallott nézeteit, hanem hogy a korlátozás szükséges határait elsődlegesen ne sérelmekre, hanem az érintett szabadságra, jelen esetben a magánélethez való jogra fókuszálva húzza meg. Ennek megfelelően nem utasítja el eleve a jelentésnek azokat a javaslatait, amelyek a pornográf tartalmak közösségi térben való szabályozása mellett érvelnek, de bírálja azokat a pontokat, amelyek nem kellő súlyl veszik figyelembe a magánélet szabadságának kívánalmait.³⁶

Dworkin szemlélete a pornográfián jócskán túlmutató érvénnyel bír: a szólásszabadság doktrínája nem azt várja el, hogy ne törődjünk a szavainkkal okozható sérelmekkel, hiszen azok figyelembevétele nélkül nem is tudjuk magyarázni a körülöttünk lévő szociológiai és jogi valóságot, hanem azt, hogy sose tévesszük szem elől a véleménynyilvánítás jogának kitüntetett jelentőségét. A szólásokot nem ártalmatlanságukra tekintettel oltalmazzuk oly nagyon, hanem éppen bizonyos bántalmak ellenére.

4. Közösségeket bántó szavak a magyar gyakorlatban

A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatát elemezve teljesen nyilvánvaló, hogy a hazai doktrínában sem ártalmatlansága miatt nyer kiemelt védelmet a szólásszabadság. A nagy ügyek központi kérdésévé nem önmagában a sérelem léte vált, hanem az, hogy milyen sérelemmel állunk szemben: mire vonatkozik, miként ragadható meg, és mely szempontok alapján található meg a he-

³³ DWORKIN (31. lj.) 187–188.

³⁴ A kauzális kapcsolat fontosságát egyébként frappánsan ragadja meg John Ely, aki szerint azért az okozati kapcsolatnak van döntő jelentősége, mert a kormányzat szinte mindig tud valamilyen káros következményre mutogatni. John Hart ELY: Flag Desecration: a Case Study in the Roles of Categorization and Balancing in First Amendment Analysis. 88 *Harvard Law Review* (1974–1975) 1482., 1497.

³⁵ DWORKIN (31. lj.) 182.

³⁶ Uo., 197–199.

lye az alkotmányjogi mérlegelésben. Különösen izgalmas szemügyre vennünk, miként kezeli a magyar joggyakorlat azokat a bántalmakat, amelyek nem valamely külső sérelemben, erőszakos következményben nyilvánulnak meg, hanem önmagában a bántó beszéd elhangzásához kötődnek. A sérelmek e köre mind Dworkin (*mental distress, disgust-harm*), mind Post (*intrinsic harm*), mind pedig Schauer (*harm of verbal assault*) szerint a szólásszabadság legáltalánosabb területe. Ezen belül is a leginkább fejtörést okozó esetkör az, amikor a mentális sérelem nem egyedileg beazonosítható személyt érint, mivel a sérelmes szólás elvontabban, tipikusan egy közösségre vonatkozóan fogalmazódik meg.

A közösségeket sértő beszéd klasszikus példája a gyalázkodás. A joggyakorlat legmeghatározóbb gondolata e tekintetben mindvégig az, ami miatt a 30/1992. (V. 26.) AB határozat az uszítás alkotmányosságának megállapítása mellett a közösség elleni izgatás másik alakzatának büntetőjogi tiltását már alkotmányellenesnek találta: a gyalázkodás tilalma a társadalmi békét és nyugalmat már elvontan védi, vagyis a bűncselekmény egyéni jogok sérelmének veszélye nélkül is megvalósul. Amikor a jogalkotó a gyalázkodás ellen lép fel, akkor abbéli meggyőződése vezérli, hogy a nemzeti és a vallási közösségekre nézve sértő kifejezés használata általában véve ellentétes a társadalom kívánatos nyugalmaival és az érintett csoportok méltóságával. Az Alkotmánybíróság azt az ismerős problémát állítja a mérlegelés középpontjába, hogy ha a mérce önmagában a beszéd sértő vagy lealacsonyító jellege, akkor a beavatkozás mércéje teljes mértékben elbizonytalanodik, és egyedül a szavak benső értéke marad meg kapaszkodónak. Ez azonban meglehetősen gyenge fogódzó, hiszen mondataink stilisztikai értéke nagyrészt situációhoz és kulturális szinthez kötött, és folyamatosan változik.³⁷

A testület tehát alaphatározatával akként indította útjára a szólásszabadság magyar koncepcióját, hogy alanyi jogok érintettsége vagy a köznyugalom minősített veszélyeztetése nélkül „a szavainkban benne rejlő sérelem” nem nyújt megfelelő alapot a büntetőjogi korlátozás számára. Amikor a szólás ártalma elvontabb, kevésbé megragadható sérelem formájában jelentkezik, szerepe radikálisan beszűkül az alkotmányjogi mérlegelésben. A több évtizedes alkotmánybírósági gyakorlatban ugyanakkor fontos döntéseket találunk, amelyek tagadni látszanak ezt az elvet, és akár tágra is nyithatnák a kaput a közösségeket sértő beszéd megtorlása előtt.

4.1. Nemzeti jelképek

Jelentős kihívás elé állította az 1990-es évek értelmezéseit a szimbolikus beszéd két ominózus kérdésköre: a nemzeti jelképek meggyalázása és az önkényuralmi jelképek használata. A 13/2000. (V. 12.) AB határozat annak a büntető rendelkezésnek az alkotmányosságát bírálta el, amely a magyar nemzeti jelképeket (a himnusz, a zászlót vagy a címert) sértő vagy lealacsonyító kifejezés használatát vagy más ilyen cselekmény elkövetését kriminalizálta. A tényállást olvasva nem lehet kétséges számunkra, hogy ebben az esetben olyan büntetőjogi tiltással állunk

³⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás V. 3. pont, ABH 1992, 167, 180. A határozat többféle lehetséges értelmezéséről l. KOLTAY András: A gyűlöletbeszéd korlátozása a magyar jogrendszerben. In: KOLTAY András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekin-téssel*. Budapest, Wolters Kluwer – CompLex, 2013.

szemben, amely önmagában bizonyos kifejezésformákban benne rejtlő – vagyis a közléssel való pusztá szembesülésből fakadó – sérelmekre tekintettel szab határt a szólásszabadságnak. Az is világos, hogy mindezt az ártalmaknak azon az elvontabb szintjén teszi, ahol sem egyéni jogok sérelmére, sem a köznyugalom közvetlen veszélyeztetésére nincs szükség a beavatkozáshoz, márpedig azt láttuk, hogy az alkotmányos gyakorlat generális szempontjai nem engednek teret az ilyen természetű ártalmakra hivatkozó tiltásnak. Ennek ellenére a tiltást alkotmányosnak ítélő határozat nem feltétlenül írja át a dogmatikai kereteket.

Ennek alátámasztásához vegyük kölcsön Post fent bemutatott fogalomkészletét, és tekintsük az Alkotmánybíróságnak a gyalázkodás kapcsán kifejtett általános érveit olyan törekvésnek, amely az asszimilációs, vagyis egyetlen közösség érzékenységét, tűrésküszöbét, „normáját” védő és azt mindenki másra ráerőltető jogalkotás letörésére irányul. Ebben a felfogásban a nemzeti jelképek meggyalázásának tilalma éppen ilyen „asszimilációs szabálynak” tekinthető: a védett jelképekhez való viszonyulás egy bizonyos közösség elvárását érvényesíti mindenkiel szemben. Az ellentmondás viszonylagos feloldását tehát nem abban látom, hogy tagadható lenne a büntetőjogi rendelkezés „asszimilációs jellege”, hanem e szabály szűkességében. Vegyük észre, hogy melyik körben engedett teret az Alkotmánybíróság egy ilyen természetű szabálynak.

A testület érvelése szerint a himnusz, a zászló és a címer az Alkotmányban kimerítő jelleggel felsorolt azon szimbólumok, amelyek nem pusztán valamely nemzetiségi közösséghez, hanem a magyar államisághoz, így valamennyi állampolgár politikai közösségéhez kötődnek. Ahogy az indokolás az adott történelmi körülményekre is utalva fogalmaz: „[e]nnél a büntetőjogi szabálynál már nem a nemzetről, nemzetiségről, népről, felekezetről, fajról szóló vélemény kifejtéséről van szó, hanem a függetlenségét csak rövid ideje megélt ország jelképeiről.”³⁸ Ebben a szűk körben a határozat maga ismeri el „asszimilációs” logikáját: „[a] demokráciáknak csak egyik lényeges kritériuma a vélemények pluralizmusa. A demokráciákra jellemző az ország egységét megjelenítő intézmények és szimbólumok léte, amelyek – bár nem kritizálhatatlanok – bizonyos vonatkozásaikban kívül vannak a vélemények alkotmányjogilag védendő pluralizmusán.”³⁹

Ha a Posttól kölcsönzött logikában tekintünk a nemzeti jelképek megsértésének ügyére, akkor mondhatjuk, hogy az Alkotmánybíróság kizárólag abban a kivételes körben engedett át egy „asszimilációs szabályt”, ahol a védelem tárgya az államiság alapjaihoz és az állampolgárok lehető legszélesebb, államalkotó közösségéhez kötődő, ráadásul az alkotmányban kimerítően felsorolt szimbólumok. A differenciálás lényege érzékelhetővé válik, ha megjegyezzük, hogy ugyanez a logika már nem működne például az egyébként valós és méltó történelmi jelentéssel is bíró árpádsávos zászló esetében, mivel annak megítélése oly mértékben megosztja a közösséget, hogy az ahhoz kötődő „asszimiláció” már fontos történelmi, kulturális és morális meggyőződések letörésére szolgálna.⁴⁰

Nem azt állítom tehát, hogy a nemzeti jelképekről hozott határozat érvei összhangban vannak a gyalázkodásra vonatkozó általános értelmezéssel, hanem azt, hogy az attól eltérő asszimilációs logikát az Alkotmánybíróság egy kivételes és szűk körben engedte érvényesülni, ahol az „egységesítő törekvés” – az Alkotmányban megjelölt szimbólumok révén – a magyar poli-

³⁸ 13/2000. (V. 12.) AB határozat, indokolás IV. 3. pont, ABH 2000, 61, 69.

³⁹ Uo., indokolás IV. 4. pont, ABH 2000, 69.

⁴⁰ TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest, Osiris, 2009. 223–224.

तिकai közösség egyetlen tagja számára sem volt kirekesztő, mivel nem egyes kulturális, vallási, nemzetiségi közösségek speciális normáira vagy érzékenységre szabott. Ilyen esetben ráadásul a korlátozás mögött – legalább az alkotmányszövegre építő észszerű vélelmezés vagy politikai reprezentáció szintjén – a társadalom egészének konszenzusa áll, ami az asszimiláció valószínűségét jelentősen csökkenti. Mindemelllett a testület a szabály értelmezését is szigorú korlátok közé zárta annak az indokolásban foglalt alkotmányossági követelménynek a megfogalmazásával, amely szerint a nemzeti jelképeket illető negatív tartalmú vélemények, a jelképek történetére, értékére, közjogi jelentőségére vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, illetve kritikák hangoztatása, esetleg megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok kifejezésre juttatása értelemszerűen nem eshet büntetőjogi szankcionálás alá, hanem része a véleménynyilvánítás alkotmányos szabadságának.⁴¹

4.2. Önkényuralmi jelképek és diktatúrák bűneinek tagadása

Ugyanígy a szóban forgó sérelem helyes azonosításával találhatjuk meg az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi tiltását elbíráló 14/2000. (V. 12.) AB határozat helyét is. A vizsgált szabály a náci, a nyilas és a kommunista diktatúrák legfontosabb szimbólumainak (horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarló-kalapács és ötágú vörös csillag) terjesztését és nyilvános használatát büntette. Értékelésünket ez esetben is annak elismerésével kell kezdenünk, hogy ez a szabály szintén a szimbolikus beszéd egyes megnyilvánulásainak pusztá meghallásából eredő „benne rejlő ártalmakra” reagál. Azt gondolom, ez a határozat is csak akkor illeszthető a lehetséges mértékig koherens módon a doktrínába, ha megpróbáljuk az indokolásban foglaltaknál világosabban megfogalmazni, hogy jelen esetben mire, milyen sérelem kiküszöbölésére vonatkozik a büntetőjogi védelem.

A testület érvelése nem sokat segít nekünk ebben, mivel éppen azt a logikát követi, amelyben a problémák fölmerülnek: a sérelmet a köznyugalom zavarásában és egyes közösségek („a demokrácia mellett elkötelezettek”) megsértésében látja. Bár a határozat maga is érzékeli a dogmatikai feszültséget, nem tűnik meggyőzőnek az érvelése:

„Jóllehet, hogy a törvény által védett értékek – mint a köznyugalom és a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltósága – megsértésének büntetőjogi szankcionálása külön-külön esetleg más alkotmányossági elbírálás, illetve értékelés alá eshetne; mivel azonban az önkényuralmi jelképek használata e két értéket együttesen, egyszerre sérti, egymást felerősítő, kumulatív hatásuk jelentkezik, és ehhez kapcsolódik a közvetlen történelmi előzményeknek még ma is érvényesülő hatása.”⁴²

Aligha tévedünk ugyanis abban, hogy ez az az érv a közösségeket sértő szólásnál minden esetben bevethető lenne, kiüresítve ezzel az általános védelmi mércéket: a társadalmi csoportokat érő gyalázkodás az elvontság e szintjén minden esetben összefüggésbe hozható a köznyugalommal.

⁴¹ 13/2000. (V. 12.) AB határozat, indokolás IV. 6. pont, ABH 2000, 70.

⁴² 14/2000. (V. 12.) AB határozat, indokolás IV. 5. pont, ABH 2000, 83, 99.

Egyedi érvre van szükségünk a feszültség feloldásához – ezt annak a megjegyzésnek a kibontásából nyerhetjük, amely megjelenik a határozat indokolásában, de semmilyen értékelhető hangsúlyt nem kap az alkotmányjogi érvelésben: olyan szimbólumok használatának korlátozásáról beszélünk, amelyek a demokratikus jogállami berendezkedéssel teljes mértékben összeegyeztethetetlen, a hatalom erőszakos megszerzésén és kizárólagos birtoklásán alapuló politikai diktatúrák jelképei. Ezáltal a szimbólumok olyan politikai törekvéseket jelképeznek, amelyeket az alkotmány tilt, és mindenki kötelességévé teszi a velük szembeni fellépést.⁴³ Az alkotmánybíróági határozat okozta dogmatikai feszültséget akkor oldhatjuk fel leginkább, ha az önkényuralmi jelképek tiltására nem a köznyugalmat vagy közösségeket védő szabályként tekintünk, hanem olyan rendelkezésként, amely a demokratikus állam és hatalomgyakorlás legmeghatározóbb alkotmányos értékeit és alapelveit védi.

Alkotmányjogi szemmel nézve tehát más természetű az az ártalom, amire a büntetőjog reagálni próbál: nem a bizonyos sértő szavak meghallása okozta lelki fájdalom önmagában, hanem a legféltehetőbb alkotmányos eszméink aláása. Ha a tiltott szimbolikus beszédet a demokratikus pluralizmus, a kisebbségek védelme, a hatalom erőszakos megszerzésének és kizárólagos birtoklásának tilalma, illetve az erőszakos konfliktusmegoldásról való lemondás nyílt tagadásaként azonosítjuk, akkor érzékelhetőbbé válhat az itt alkalmazott mérce specialitása. A szóban forgó kérdés ilyenén felfogása tehát nem abban segít, hogy meglássuk, a határozat miként illeszthető be a gyalázkodásra vonatkozó általános szempontjok közé, hanem éppen abban, hogy észrevegyük egyediségét és kivételességét. Nem vitatható azonban a miénkkel azonos logikával érvelő párhuzamos indokolás igazsága, hogy ezt az értelmezést az Alkotmánybírósnak alkotmányos követelményben kellett volna megerősítenie, ehelyett még csak nem is erre, hanem a köznyugalomra és a méltóságra utaló álláspontra helyezkedett.⁴⁴

A határozatnak ez a mulasztása nem maradt következmények nélkül. Az önkényuralmi jelképek tiltásának ügye az Alaptörvény hatálybalépését követően is az Alkotmánybírósnak elé került, és a 4/2013. (II. 21.) AB határozat az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatát felhívásnak tekintette arra, hogy szűkebbre kell vonni a magyar szabályozást.⁴⁵ A testület a korábbi rendelkezést *pro futuro* hatálytalanná nyilvánította ugyan, indokolásával mégsem járult hozzá a szólásszabadság doktrínájának tisztázásához, mivel döntését a jogállami büntetőjog alkotmányos kívánalmaira, nem pedig a véleményszabadság szempontjaira alapozta. Ismét egy párhuzamos indokolás igyekezett kijelölni a véleménynyilvánítás szabadsága számára a szóban forgó tilalom helyét,⁴⁶ rámutatva arra, hogy a bűncselekmény védett jogi tárgya valójában nem a

⁴³ Uo., indokolás IV. 3. pont.

⁴⁴ Holló András párhuzamos indokolása.

⁴⁵ A *Vajnai kontra Magyarország* ügyben (2008. július 8-i ítélet) az EJEB rámutatott arra, hogy a vörös csillag többes jelentésére figyelemmel olyan korlátozás fogadható csak el, amely félreérthetetlenül az önkényuralmi jelképpel való azonosulásra vonatkozik. A szimbólumok használatának disztinált megközelítésére szólított fel továbbá a bíróság a *Fáber kontra Magyarország* ügyben (2012. július 24-i ítélet) is az árpádsávos zászló kapcsán. L. KOLTAY András: A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntetőségéről. *Jogesetek Magyarázata*, 2010/1., 77–82.

⁴⁶ Bragyova András párhuzamos indokolása erre tekintettel a tényállást politikai bűncselekményként fogja föl; Indokolás [84].

köznugalom, hanem az alkotmányos állami berendezkedés, így csak azok a közlések lennének tilthatók, amelyek a demokratikus alapértékekkel ellentétes nézeteket fejeznek ki, és ezen alapértékek társadalmi gyengítését célozzák.⁴⁷

A tisztázás szükségét tovább növelte, hogy a törvényhozó időközben újabb tényállást iktatott a Büntető törvénykönyvbe, és a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrák bűneinek tagadását is pönalizálta.⁴⁸ E helyütt már elég csak visszautalni az imént jelzett kihívásokra, mivel a holokausztagadás problematikája osztozik a jelképes döntések feszültségeiben. Különösen az önkényuralmi szimbólumok tiltása kapcsán elmondottakhoz érdemes ismét nyúlnunk: a diktatúrák bűneinek tagadása csak akkor kap értelmet a gyalázkodást egyébként toleráló doktrína számára, ha nem közösségeket sértő vagy köznugalmat távolról érintő beszédként, hanem a demokratikus jogállami berendezkedést semmibe vevő véleménynyilvánításként definiáljuk. Ez a definíciós törekvés azonban a szükségesnél ismét lényegesen kevesebb fogódzót kapott a tényállást felülvizsgáló 16/2013. (VI. 20.) AB határozattól. Az indokolás az önkényuralmi jelképek kapcsán kifejtett alkotmánybíróági érveket felhívva elsődlegesen az áldozatok és a demokrácia mellett elkötelezettségű közössége, valamint a közfelháborodással megzavart köznugalom védelmének szükségességével érvel.⁴⁹ Mindössze az a rövidke megjegyzés nyújthat segítséget, amely szerint a tényállást a demokratikus állami működés alapfeltételét jelentő legfontosabb jogállami értékek melletti elkötelezettség is indokolja.⁵⁰

4.3. A foglyul ejtett közönség és a sérelem „átsugárzása”

A közösségeket sértő beszéd körében eddig folytatott vizsgálódásunkat összegezve az állapítható meg, hogy a szólásszabadság magyar doktrínájának fő iránymutatása szerint az egyéni jogokat nem fenyegető és a köznugalom minősített veszélyével sem járó közlések körében a szavak meghallásából fakadó lelki fájdalmak („benne rejlő bántalmak”) nem teremtenek jogalapot a büntetőjogi beavatkozásra. A főszabállyal feszültségbe kerülő határozatok rendszerbeli helyét pedig akkor találhatjuk meg viszonylagos sikerrel, ha a bennük vizsgált sérelmek megkülönböztetésével sajátos és kivételes tesztként tekintünk rájuk, amelyek az érintett ártalmak egyedisége miatt nem terjeszthetők ki egykönnyen további esetekre.

⁴⁷ Az alkotmánybíróági határozat többségi indokolásának újabb mulasztása sem maradt következmények nélkül: a törvényhozó a bűncselekményt a köznugalomra és a közösségek méltóságára alapozott érvek alapján szabályozta újra. Az önkényuralmi jelképek tiltásának beillesztése a szólásszabadság doktrínájába így továbbra is a tudományos elemzés feladata, remélve, hogy előbb vagy utóbb a joggyakorlat is felismeri e tisztázás szükségességét. A továbbra is fennálló jogalkotási hiátusok miatti jogalkalmazási nehézségekre figyelmeztet TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? (A 4/2013. AB határozat előzményei, indokai és következményei, valamint az új Btk.-szabályozás pozitívumai és fogyatékoságai). *Jogelméleti Szemle*, 2013/2. 196.

⁴⁸ Btk. 333. §: „Aki nagy nyilvánosság előtt a nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek által elkövetett népiirtás vagy más, emberiesség elleni cselekmények tényét tagadja, kétségbe vonja, jelentéktelen színben tünteti fel, vagy azokat igazolni törekszik, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

⁴⁹ 16/2013. (VI. 20.) AB határozat, indokolás [50] és [52].

⁵⁰ Uo., indokolás [51].

Erre utalnak az alkotmányos értelmezések között fellelhető más olyan elemek is, amelyek bár a közösséget sértő közlés meghallásából fakadó ártalmakra materiális következmények értékelése nélkül reagálnak, a jogi korlátozást további speciális körülményekre tekintettel tartják elfogadhatónak. Bizonyos körben még a gyűlöletbeszéd általános büntetőjogi mércéjét határozottan az uszításhoz kötő 95/2008. (VII. 3.) AB határozat is lát lehetőséget gyalázkodó közlések kriminalizálására. Eszerint ha az elkövető oly módon nyilvánítja ki szélsőséges politikai meggyőződését, hogy a sértett csoporthoz tartozók kénytelenek megfélemlítve végighallgatni, és nincs módjuk kitérni a szólas elől, akkor a véleménynyilvánítás korlátozható.⁵¹

A „foglyul ejtett közönség” szituációjában a gyalázkodó közlés végighallgatásához nem (feltétlenül) kötődik további erőszakos tett vagy annak veszélye, azonban a helyzet sajátossága révén a lelki megrázkódtatás és a megfélemlítés a büntetőjog számára értékelhetővé válik. Ilyen körülmények között egyrészt a célba vett sértetti kör konkretizálhatóbb, másrészt a megszólaló megfélemlítő szándéka is nyilvánvalóbb, harmadrészt a kitérés lehetőségének elvesztésével az érzelmi fájdalom is jobban megragadható. Mindezekre tekintettel a „foglyul ejtett közönség” szituációjában az egyébként az uszítás szintjét el nem érő gyűlöletbeszéd mégis az egyéni jogsérelmek szintjén kerülhet értékelésre.

Érdemes még kitérni arra a jogi konstrukcióra, amely a közösséget sértő egyes véleményekkel szemben – a sérelem „átsugárzása” folytán – a közösséghez tartozóknak polgári jogi fellépést enged.⁵² A jogintézményt nemcsak a törvényhozó, hanem az alkotmánymódosító hatalom is fontosnak tartotta, és az Alaptörvény negyedik módosításával a IX. cikk (5) bekezdésében alkotmányos alapot teremtett számára.⁵³ A követendő értelmezés kidolgozásában mindazonáltal segítségünkre lehet a korábbi gyakorlat.

A jogintézménnyel kapcsolatos alkotmányossági szempontokat kifejtő 96/2008. (VII. 3.) AB határozat értelmezéséhez megint csak kitérő megközelítésnek mutatkozik az ártalmak szétválasztásának módszere. A határozat egyfelől megerősíti a korábbi generális iránymutatást, amely szerint a közösségekre vonatkozó általánosító beszéddel kiváltott elvont sérelem nem ad alapot a szankciók alkalmazására. Másfelől kétségtelen, hogy az átsugárzásra alapított jogi konstrukciót bizonyos körben alkotmányosnak tekinti, ezzel elismeri, hogy az általánosító beszéd adott esetben önmagában is egyéni jogokat sérthet. Fontos ugyanakkor, hogy az Alkot-

⁵¹ 95/2008. (VII. 3.) AB határozat, indokolás III. 3. 4. pont, ABH 2008, 782, 789.

⁵² Ptk. 2:54.§ (5): „A közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni. A közösség bármely tagja a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedésének kivételével a személyiségi jogok megsértésének valamennyi szankcióját érvényesítheti.” A tényállás részletes elemzéséről I. KOLTAY András: A gyűlölet magánjogi korlátozása. A Ptk. és a gyakorlat kezdeti tapasztalatai. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi tanulmányok Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – PPKÉ JÁK, 2018.

⁵³ Alaptörvény IX. cikk (5): „A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.”

mánybíróság nem a sérelmi szintek eltérő súlyának tételét vonta kétségbe, hanem azt állapította meg, hogy speciális körülmények között a közösséget gyalázó közlés individuális jogsérelemre vezethet.

Kulcskérdéssé ezek után az válik, hogy pontosan mely körben nyílik lehetőség e megoldás alkalmazására, ami abból is jól látható, hogy a testület az előtte fekvő szabályozást alkotmányellenesnek találta. Az indokolás erre vonatkozó mondatai arra utalnak, hogy a konstrukció kivételesen szűk körben tekinthető csak alkotmányosnak, amikor 1. a véleménynyilvánítás a közösség egészére vonatkoztatott; 2. a közösség tagjainak megkérdőjelezhetetlen, lényeges tulajdonságával áll összefüggésben, és 3. akár a közösség létét is megkérdőjelezően szélsőséges.⁵⁴ Kizárólag ez az az esetkör, amikor az általánosító beszéd a közösséghez tartozók bármelyikére vonatkoztatható, így az alanyi jogokat érintő hatása kellően intenzív ahhoz, hogy az egyéni jogsérelmek szintjére léphessünk. Meggyőződésem, hogy ennek az értelmezésnek a komolyan vétele a jogintézmény alkalmazását az emberi méltóság korlátozhatatlan magját érintő esetekre szorítja, amikor a véleményt nyilvánító mások emberi minőségét adott közösséghez tartozásuk miatt semmibe véve, emberi mivoltuk legbensőbb lényegét támadja.⁵⁵

E mérce specialitása kapcsán az Alkotmánybíróság később rámutatott, hogy az:

„nem önmagában a véleménynyilvánítás becsmérlő vagy gyalázkodó jellegének szab határt, hanem az emberi méltóságnak az emberi mivolt lényegét meghatározó és óvó magját védelmezi. Az emberi méltóságnak ezt a korlátozhatatlan tartományát nem a méltóságból fakadó egyes részjogok (pl. becsület, jó hírnév) minősített, intenzív becsmérlése sérti, hanem az, ha a véleménynyilvánítás eleve ennek a sajátosan védett szférának a megsértésére irányul. Ilyen jogsértés lehet egyrészt az, ha a megszólaló tagadja, kétségbe vonja az érintett(ek) emberi mivoltát, emberként kezelésének követelményét, másrészt az, ha az emberi természet legbensőbb köreibbe hatol, öncélúan támadva a személyiség és az identitás lényegét alkotó vonásokat.”⁵⁶

4.4. Az Alaptörvény negyedik módosítása

Az Alaptörvény negyedik módosításával kapcsolatban fölmerült értelmezési kihívásoknak ezzel nem értünk a végére. A mérföldkönek számító 7/2014. (III. 7.) AB határozatban az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdésének⁵⁷ értelmezésekor az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy az új szövegrész nem írta fölül a szólásszabadság korábbi felfogását, és nem rontotta le a korábbi tételeket. A testület abból indult ki, hogy kezdettől fogva a szólásszabadságot kibontó értelmezésének sarokköve volt, hogy mások emberi méltósága a véleményszabadság korlátja lehet.⁵⁸

⁵⁴ 96/2008. (VII. 3.) AB határozat, indokolás III. 3. pont. Az indokolás a korábbi gyakorlatra utalva később a vallási meggyőződést vagy nemzetiségi identitást nevesítette a lényegi vonás példáiként (IV. 1. 1. pont).

⁵⁵ Az emberi méltóság legbensőbb szférájáról, az emberi mivolt lényegi magjáról mint a szólásszabadság korlátozásának önálló mércéjéről elsőként I. a 7/2014. (III. 7.) AB határozatot, indokolás [24], [43], [60], [62].

⁵⁶ 3263/2018. (VII. 20.) AB határozat, indokolás [41].

⁵⁷ Az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdése szerint „[a] véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.”

⁵⁸ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás IV. 2. pont, ABH 1992, 167, 174.

Eszerint az Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdése szövegszerűen is egyértelművé tette azt, ami az emberi méltóság alkotmányos helyéből egyenesen következik, ti. hogy az még a kitüntetett szereppel bíró vélemény szabadságnak is korlátja lehet.

Az alapjogok korlátozásának követelményeiből következően ugyanakkor az alkotmányossági kérdés ez esetben is mindig az, hogy pontosan mely esetben és meddig kell a szólásszabadságnak engednie, vagyis az emberi méltóság védelmét szolgáló korlátozás mikor minősül szükségesnek és arányosnak. Az Alkotmánybíróság szerint nyilvánvaló ugyanis, hogy az adott szabályozás emberi méltósággal való bármilyen összefüggése önmagában nem igazolhatja a szólásszabadság korlátozását, ellenkező esetben a szólásszabadság tartalma kiüresedne, mivel a jogszabályi rendelkezések rendkívül széles köre áll közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban az emberi méltósággal, illetve az abból fakadó jogokkal.⁵⁹

Eltérő megközelítés látszik megjelenni egy másik, a közösségeket sértő beszéd kérdését speciális körülmények között, a parlamenti szólások megítélése kapcsán vizsgáló döntésben. A 3206/2013. (XI. 18.) AB határozat indokolatlan egyszerűséggel intézte el a valamely személyt, csoportot – különösen valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséget – kirívóan sértő kifejezések használatának kérdését. Érvelése szerint, tekintettel arra, hogy az Alaptörvény IX. cikk (4)–(5) bekezdései alapján a véleménynyilvánítás alaptörvényi védelme eleve nem terjed ki ezekre az esetekre, ezeknél a vélemény szabadság sérelme fel sem merülhet. A döntés indokolása ezen a ponton ugyanis azon az értelmezésen alapul, hogy az Alaptörvény IX. cikk (4) és (5) bekezdései a szólásszabadság hatályát szűkítik le, kirekesztve abból a mások emberi méltóságát vagy a közösségek méltóságát sértő beszédet.

Eszerint az olyan megszólalások alkotmányos megítélésében, amelyek valaki(k)re nézve sértő tartalmat hordoznak, nincs is helye a szólásszabadság-szemponatok mérlegelésének – ahogy ez a mérlegelés hiányzik is az Alkotmánybíróság döntéséből. És noha a konkrét esetben „kirívóan sértő” kifejezésekről szólt a vizsgált rendelkezés, ha az alaptörvényi mondatoknak ilyen értelmet adunk, akkor valójában bármely sértés esetén hasonlóan járhatunk el, hiszen az alkotmányszöveg nem kvalifikálja a sértegetést. A sértő beszéd így a törvényi szabályozás szabad prédájává válik, amelynek alkotmányossági vizsgálatakor fel sem vetődhet, hogy a jogalkotó a szólásszabadságot arányosan korlátozó megoldást választott-e. Ez azonban már nemcsak a korábbi alkotmányos tételek átírását jelentené, hanem feloldhatatlannak tűnő ellentmondást is hozna a szólásszabadság doktrínájába.

5. A bántó szavak és a szólás joga

A szólásokkal okozott bántások értékelését alapjaiban meghatározó tézis, hogy a szólásszabadság nem a kifejezések ártalmatlan voltára hivatkozva oltalmazza azokat, hanem bizonyos bántalmak ellenére is, amelyeket okozhatnak, mivel csak így biztosíthatja a demokrácia működéséhez elengedhetetlenül szükséges jogot a szólásra. Alkotmányos céljaink eléréséhez éppen azért kell elkerítenünk a közlések számára egy beavatkozásoktól minél inkább mentes területet, mert ha a

⁵⁹ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, indokolás [24] és [43].

hétköznapi értelemben vett sokféle fájdalomból indulnánk ki, amelyet kiválthatnak, akkor teljesen értelmetlen lenne szabad kinyilvánításukról beszélni. Minderre tekintettel a sérelmek helyét és jelentőségét mindig azt szem előtt tartva kell kijelölni, hogy a szólásszabadság alkotmányos joga érvényesülni tudjon. Ez nem érinti a szavak különféle ártalmairól mondott elméleti megfontolásokat és gyakorlati szempontokat, de megfordítja a mérlegelést végző alapállását: a szólásszabadság doktrínája a bántalmakat mindig abból a szempontból is vizsgálja, hogy a demokratikus alkotmányosság számára kitüntetett jelentőségű véleménynyilvánítás joga betöltheti-e rendeltetését.

Ez az alaptétel természetesen a joggyakorlat egészét végigkíséri, mindenekelőtt azonban a szólásszabadság és a személyiségvédelem problémakörénél érdemes rámutatnunk a jelentőségre. Itt jelentkezhethet ugyanis a legkevesebb bizonytalanság az ártalom oldalán: a konkrét személyeket érő sérelmek a legkevésbé spekulatívak, és azoknak a szólásszabadság doktrínája is fokozott figyelmet szentel. Éppen ezért beszédes, hogy a következetes joggyakorlat a sérelmek jogi orvoslásának még ebben a körben is megálljt parancsol, ha az a véleménynyilvánítás jogának érvényesülését ellehetetlenítené vagy jelentősen megnehezítené. Minél erősebb érvek szólnak a véleménynyilvánítás szabadságának akadálytalan gyakorlása mellett, annál kisebb a súlyuk a jogi értékelésben a szólással okozott bántalmaknak.

A véleményszabadság melletti érvek és védelmi igények a közügyek vitájához kötődően erősödnek föl, és ezzel összhangban az Alkotmánybíróság a személyiségvédelem követelményeit is ebben a körben sorolta a szokásosnál hátrébb. Első ízben a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat ütköztette egymással a közügyek megvitatásához, illetve a közszereplők személyiségi jogainak (emberi méltóságának, becsületének, illetve jó hírnevének) büntetőjogi védelméhez tartozó alkotmányossági szempontokat. Az Alkotmánybíróság a közvita kereszttüzében állókra nem azért szabott ki magasabb tűrési küszöböt, mert az ő becsületükön vagy jó hírnevükön nem eshet csorba a politikai csatározások közben. Épp ellenkezőleg: a testület a határozat indoklásában mindvégig következetesen hangsúlyozza, hogy a sajátos mércéket olyan megnyilatkozásokra, „kellemetlen, éles, esetleg igazságtalan” támadásokra és tényállításokra is tekintettel alakította ki, amelyek elvileg alkalmasak lehetnek a közéleti szereplők becsületének csorbítására.⁶⁰

A közhatalom gyakorlásában részt vevő személyek esetében nem azért szorul háttérbe a személyiségvédelem, mert az ő esetükben eleve ne lehetne megalapozottan érvelni konkrét anyagi jogi sérelem mellett, hanem mert „a demokratikus társadalom létezésének és fejlődésének nélkülözhetetlen eleme a közügyek vitatása”, ami minél kötetlenebb bírálatukat igényli. Nem arról van szó, hogy ne lehetne bántalmat azonosítani az egyik oldalon, hanem arról, hogy a másik oldalon a közhatalmat gyakorlók és a közéletet alakítók bírálhatóságához kötődő „kiemelkedő alkotmányos érdek” érvényesülése forog kockán. A szólásszabadság joga ebben a legfontosabb körben csakis akkor töltheti be rendeltetését, ha „a polgárok bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül” vesznek részt a közügyek vitájában, és ez az alkotmányos nézőpont gyökeresen más megvilágításba helyezi az érintettek esetleges sérelmeit.⁶¹ A mérlegelést mindenekelőtt a

⁶⁰ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, indokolás III. 1. pont, ABH 1994, 219, 229.

⁶¹ Uo., indokolás III. 2. pont, ABH 1994, 230.

véleménynyilvánítás szabadságának tartalma határozza meg: ahol e jog a demokratikus társadalmi vita kibontakozását szolgálja, ott gyakorlása elé a latban egyébként sokat nyomó egyéni sérelmek sem igen gördíthetnek akadályt. Dogmatikai vitathatósága ellenére is roppant kifejező a határozat megállapítása, ami szerint e körben a személyiségvédelem büntetőjogi eszközei „azokban az esetekben alkalmazhatók, amelyekre a véleménynyilvánítás szabadsága már nem terjed ki”.⁶²

A szólásszabadság magyar doktrínája számára döntő jelentőséggel bír, hogy a mérlegelésnek ezt a szemléletét az Alkotmánybíróság az Alaptörvény, sőt annak negyedik módosításának hatálybalépését követően is megerősítette. A 7/2014. (III. 7.) AB határozat értelmében a véleménynyilvánítás jogának gyakorlata a jövőben sem állíthatja a középpontba önmagában a szó-lással okozott sérelmet, hanem figyelmét a demokratikus társadalom számára nélkülözhetetlen véleménynyilvánítási szabadság érvényesülésének kell szentelnie. A szólásszabadság alkotmányos ereje a védelem bensőbb körében a más esetekben egyébként releváns bántalmak jogi orvoslásának sem enged teret. Ez a határozat nemcsak megerősítette a jogközpontú megközelítést az addig már kifejtett formában és körben, hanem több fontos megállapítással a doktrína fő módszerévé is tette.

Egyrészt a korábban büntetőjogi környezetben kifejtett tételeket kiemelte ebből a kontextusból, és szélesebb körben deklarálta érvényüket. A közügyeket vitató megszólalásokat ugyanis értelemszerűen nem csupán a büntetőjogi beavatkozásokkal szemben kell biztosítani, hanem – az élénk demokratikus diskurzus védelmében – más jogágak fellépésétől is óvni kell. Ezzel összhangban szögezte le a határozat, hogy a személyes sérelmeknek a szólásszabadság érvényesülése érdekében történő háttérbe szorulása a büntetőjogi felelősségre vonáson túl a polgári jogi jogkövetkezmények tekintetében is irányadó, mivel a közvitában való részvételtől korántsem csak a kriminális büntetések kockázata tarthat vissza, hanem a civiljogi szankciók is.⁶³ Másrészt az is világossá vált, hogy a szólásszabadság átütő ereje nem annak tudható be, hogy a közhatalmat gyakorlók és a politikusok személyisége valamilyen oknál fogva kisebb értékkel bírna a számunkra. A szemlélet alapja a közügyek vitatásához kötődő alkotmányos jog biztosítása, amelyből egyenesen következik, hogy a személyiségvédelem korlátozottsága nemcsak a hivatásos közszereplőkre, hanem a közvita valamennyi érintettjére vonatkozik. „[M]ivel a politikai véleményszabadság fókuszában elsősorban maguk a közügyek, nem pedig a közszereplők állnak, a közügyekre vonatkozó szólások mindegyike fokozott védelem alá tartozik, és ezáltal korlátozva az általa érintettek személyiségi jogainak védelmét.”⁶⁴

Más kérdés, hogy a szólásszabadság melletti, illetve a személyiségvédelem korlátozottsága melletti érvek a közhatalmat gyakorló személyek és a közszereplő politikusok esetében a legerősebbek. Ebben a körben a határozat indokolásában foglalt egyes megfontolások továbbgondolásával akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy a hivatásos politikaformálókkal kapcsolatban bizonyos esetekben magának a sérelemnek, vagyis a becsület vagy jó hírnév csorbulásának a léte is megkérdőjelezhető. Legalábbis ebbe az irányba mutat az a megjegyzés, hogy:

⁶² Uo.

⁶³ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, indokolás [48].

⁶⁴ Uo., indokolás [57]; megerősítette pl. a 3236/2018. (VII. 9.) AB határozat, indokolás [28]–[30].

„az ő esetükben a személyüket ért bírálatot és minősítést a társadalmi nyilvánosság eleve másként, a demokratikus vita szükségszerű részeként, jellemzően a különböző politikai érdekek mentén értelmezendő megnyilvánulásként kezeli. Magyarországon az elmúlt időszakban kialakultak a plurális politikai nyilvánosság működésének sajátosságai, amelyek között a közéleti viták során elhangzottakat a társadalom kellő körültekintéssel tudja értékelni.”⁶⁵

Összességében a jogközpontú megközelítés krédójának is beillik a határozat megállapítása, ami szerint a közéleti megnyilatkozás a társadalom tagjainak olyan alapvető joga, amely a demokrácia lényegi eleme, ezért az ilyen véleménynyilvánítás főszabály szerint polgári jogi felelősségre vonásnak sem lehet alapja.⁶⁶ Nyilvánvaló, hogy ha az alkotmányos gyakorlatot még a konkrét alanyi jogok érintettsége esetén is ez az alapállás jellemzi, akkor nem lehet más a mérlegelés irányelve egyéb, elvontabb módon jelentkező sérelmek esetén sem. Az ártalmak áttekintésekor láttuk, hogy a véleménynyilvánítás joga számára korántsem ismeretlen a csoportos és a társadalmi bántalmak elismerése, ám szólásszabadsággal szembeni érvényesítésükre szűk körben, speciális többletkövetelmények mellett nyílik csak lehetőség. Ez sem azért van így, mert a jog érzéketlen akar lenni a közösségi szempontokkal szemben, hanem mert érzékeny akar maradni valamennyi közösség közös ügye, a társadalom demokratikus, részvételi alapú működése iránt. A közéleti párbeszédben vitatkozó korlátozására nem elegendő érv, hogy amit mond, az egyesek számára sértő, lealacsonyító stb. Tudjuk, hogy az tud lenni – ha máshonnan nem, hát az Alkotmánybíróság gyakorlatából mindenképp. A testület már a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban kinyilvánította, hogy a közvélemény alakulásában mindenféle véleménynek helye van, azoknak is, amelyek sértők mások számára, mivel az egyéni véleményalkotás alkotmányos védelem alatt áll.⁶⁷

Még világosabban fogalmazza ezt meg a szintén a gyűlöletbeszéd alkotmányos határait kereső 95/2008. (VII. 3.) AB határozat. Eszerint az általánosító, azaz nem konkrét személyeket célzó beszéd korlátozásánál azt kell szem előtt tartani, hogy „[a]z alapjogi védelem [...] nem tagadható meg pusztán azon az alapon, hogy az elhangzottak mások érdekét, szemléletét, érzékenységét sértik, vagy azok egyes személyekre nézve bántóak, lealacsonyítóak.”⁶⁸ A határozat indokolása nem kertel: tudja, hogy a közvitában egyesek mások számára elfogadhatatlan, lealacsonyító módon fejezik ki magukat, és hogy a gyalázkodó beszéd társadalmi csoportok érzékenységét, sőt mi több, érdekeit is sértheti. És mégis, a szólásszabadságnak mindezzel együtt elsőbbséget ad, mivel enélkül megszűnne alapjogként funkcionálni – a jogközpontú megközelítés számára önmagában (további tényezők nélkül) a sértettség, az érdeksérelem vagy a megvetettség érzése nem elegendő ellenérv.

Érdemes még kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság egy megjegyzésével e helyütt is utalást tesz arra, hogy bár a véleményszabadság a bántalmak elismerése mellett is védelmet kap, előfordulhat, hogy a látszat – vagyis a felszínre jutó érzékenységek – ellenére valójában nincs jogilag megragadható sérelem, ugyanis a testület szerint a jól és tisztességesen működő demokratikus közvélemény eleve minimalizálja az ilyen közlésekkel okozható hátrányokat. Arról van szó, hogy:

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo., indokolás [61]. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése után az első adódó alkalommal büntetőjogi kontextusban is újradeklarálta ezeket a tételeket a 13/2014. (IV. 18.) AB határozatban.

⁶⁷ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás V. 3. pont, ABH 1992, 167, 179.

⁶⁸ 95/2008. (VII. 3.) AB határozat, indokolás III. 2. 1. pont, ABH 2008, 782, 786.

„Ha a politikai élet alakítói elkötelezettek az Alkotmány alapértékei mellett, és következetesen megnyilvánulnak a kirekesztő nézetekkel szemben, akkor kifejezésre juttatják, hogy a megsértett csoportokhoz tartozók megfelelő támogatást és védelmet kapnak a politikai közösségtől. Ilyen környezetben a gyűlölet, a megvetés és az ellenérzés hangjai elszigetelődnek, jelentéktelenné válnak és nem képesek jogsérelmet okozni.”⁶⁹

Az utóbbi évtizedek tapasztalataira hivatkozva sokan ezt a víziót tündérmesének tartják, holott az elmúlt időszak keserű tanulságait követően éppen az állapítható meg nyugodt szívvel, hogy ameddig nem próbáltuk ki ezt a receptet, nincs okunk megkérdőjelezni meggyőzőnek tűnő igazságát.

6. Lezárás

A szólásokkal okozható sérelmek jogi relevanciáját körbejáró szakirodalom, illetve a kérdéskört meghatározó hazai alkotmánybíróvási döntések elemzése ugyanazokra a lényegi következtetésekre vezetett. Egyfelől közügyeink vitájának demokratikus (részvételi) követelménye érdekében csak a szigeri érzéseinkkel szembeni fenntartásokkal és szigorú korlátok között vehetjük figyelembe szavaink ártalmasságát a jogi szankcionálás során. Másfelől a szólásszabadság melletti érvek és az azok alapján kidolgozott alkotmányossági tesztek sem állnak az útjában annak, hogy a társadalom a számára legfontosabb körben, szűk szabályozással a megszólalóra hárítsa egyes sérelmeknek a terhét. Ehhez azonban egy feltételnek bizonyosan teljesülnie kell: olyan jogalkotó fellépése állhatja ki az alkotmányosság próbáját, amely a demokratikus társadalom közös értékpreferenciáinak valós védelme érdekében, nem pedig egyes vélemények háttérbe szorításának rejtett szándékával cselekszik. Végső soron elég, ha *mutatis mutandis* magára nézve is érvényesnek tartja: „*honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere.*”

⁶⁹ Uo., indokolás III. 4. 3. pont, ABH 2008, 793.